

Egyetemi doktori (PhD) értekezés tézisei

Antipód párbeszéd:

A diszkurzív autoritás retorikai stratégiái

Richard Rorty metafilozófiájában és politikai gondolkodásmódjában

Csató Péter

Témavezető: Dr. Abádi Nagy Zoltán

DEBRECENI EGYETEM
Irodalomtudományi doktori iskola

Debrecen, 2009

1. A disszertáció témája és célkitűzései

Disszertációm fókuszában Richard Rorty munkássága áll, aki a kortárs amerikai filozófia egyik legnagyobb hatású és egyben legvitatottabb alakja. Rortyt legtöbbször úgy ismerik, mint az amerikai pragmatizmus újjáélesztőjét és az analitikus filozófia anglo-amerikai iskolájának értő bírálóját, de munkásságának egésze tekinthető mindennemű megalapozáselvű (*foundationalist*), metafizikus és esszencialista gondolkodásmód kíméletlen kritikájának is. Megalapozáselv-ellenes, antimetafizikus és antiesszencialista kritikai reflexiói azonban jóval túlmutatnak a diszciplináris filozófia határain: életművében ugyanúgy találunk politikaelméletről, historiográfiáról, irodalomkritikáról szóló tanulmányokat, mint terrorizmusról, emberi jogokról, vagy evolúciós biológiáról írott szövegeket. Rorty multidiszciplináris beállítottsága a filozófia diszciplínájának egészéről alkotott azon nézetének tulajdonítható, mely szerint a filozófia nem más, mint állandó párbeszéd, a filozófusnak pedig—Szókratész példáját követve—közvetítő szerepet kell betöltenie különféle nyelvjátékok, diszkurzusok, diszciplínák vagy kultúrák között. Általános szinten Rorty munkásságának eme „szókratikus” aspektusára összpontosítok, neopragmatista diszkurzusának bizonyos retorikai mechanizmusait vizsgálva.

Értekezésem fő állítása az, hogy Rorty jól ismert tekintélyelv-ellenes meggyőződése és liberális gondolkodásmódja ellenére, szövegeiben *performatív szinten* fölfedezhetők bizonyos retorikai stratégiák, amelyek radikális antiesszencialista beszédmódjának diszkurzív autoritását hivatottak megteremteni és fenntartani. A dolgozat négy fejezetében négy, egymással szoros összefüggésben álló retorikai stratégiát azonosítok és taglalok, amelyekre a következő kulcsfogalmakkal utalhatunk: (1) „párbeszéd”; (2) „irónia”; (3) „kisajátítás” (*appropriation*); és (4) „kizárás” (*exclusion*). Az első kettő Rorty saját terminusa, amelyből a második kettőt én vezetem le. Argumentumom egészét az a látszólagos konfliktus tematizálja, amely a „párbeszéd” és „irónia” fogalmi között feszül annak következtében, hogy Rorty saját szótárán belül mindkét fogalomnak egyforma értéket látszik tulajdonítani, ami kritikusi szerint

alapvető paradoxonhoz vezet.¹ A bírálók nézeteivel szemben én viszont azt állítom, hogy Rorty diszkurzusának e két kulcseleme komplementer viszonyban áll egymással, és ez konzisztens metafizikai és politikai pozíciót eredményez. Ez a konzisztencia azonban jóval összetettebb következményekkel jár, mint a látszólagos paradoxon, amennyiben egy autoritatív diszkurzus megjelenését sejteti Rorty liberális retorikája mögött.

A Philosophy and the Mirror of Nature (1979) [A filozófia és a természet tükré] című könyvében bevezetett párbeszéd-metaforikán keresztül Rorty a korlátlan kommunikáció fontosságát hangsúlyozza, mind akadémiai diszciplínák között mind pedig a politikai gyakorlatban. Az irónia fogalmával viszont az idioszinkratikus újraleírás (*redescription*) értékessége mellett érvel, amely filozófiájának olyan meghatározó fogalmaihoz kapcsolható, mint az „abnormális diszkurzus” vagy az „erős költészet”, melyek egyaránt eszközei lehetnek a kulturális progressziónak és a poétikus önteremtésnek. Rorty—Michael Oakeshott és Hans-Georg Gadamer nyomán—azt állítja, hogy a párbeszéd az ideális megalapozás-ellenes diszkurzus modelljéül szolgálhat, amennyiben nem igényel sem elméleti megalapozást sem diszciplináris irányítást. Ugyanakkor a párbeszéd (nem formalizálható) szabályai azt is megkövetelik, hogy a beszélgetőpartnerek egymás számára érthető gondolatokat és érveket fogalmazzanak meg. Az irónia—a Rorty által használt értelemben—ezzel szemben újszerű metaforák, korábban elképzelhetetlennek hitt gondolatok, soha nem látott összefüggések feltárásának vagy megteremtésének a képességét kívánja meg. Az így született “idioszinkráziák” egy közösség szociális, kulturális, politikai vagy tudományos fejlődésének szolgálatába állíthatók, de lehetnek oly mértékben magánjellegűek is, hogy saját alkotójukon kívül mindenki más számára érthetetlenek és értéktelenek maradnak. Más szóval, míg a párbeszédben a beszélgetőpartnereknek kompromisszumra kell jutniuk az adott nyelvjáték szabályait illetően, addig az idioszinkratikus újraleírás arra törekszik, hogy összemérhetetlen legyen minden más nyelvjátékkal.

¹Rorty kritikusai—pl. Nancy Fraser, Jo Burrows, Thomas McCarthy és Frank Lentricchia—szerint a párbeszéd fogalma túlságosan súlytalan ahhoz, hogy akár a filozófiai diszkurzusokban, akár a politikai gyakorlatban érdemben használható lenne. Ugyanakkor az irónia fogalmának nagy mértékű valorizálása az irracionális diszkurzusba való beemelésének veszélyét hodozza, amely aláássa a párbeszéd-ideál érvényességét és Rorty liberális-demokratikus meggyőződésével is összeegyeztethetetlen.

Thomas Kuhn terminológiájával élve: a párbeszéd „normál” diszkurzust feltételez, amennyiben a beszélgetőpartnerek konszenzuson alapuló diszkurzív normáknak megfelelően folytatják a dialógust, ezáltal biztosítva a kölcsönös megértés lehetőségét. Az újszerű leírások azonban „abnormális diszkurzust”² hoznak létre, amelyben a konszenzusra való törekvés nem elsődleges. Rorty többször is hangot ad azon véleményének, hogy a normál diszkurzus könnyen vezethet kritikátlan konszenzushoz, és így potenciálisan egy elnyomó rendszer kiszolgálásához, míg az abnormális diszkurzus megújíthat vagy felszabadíthat egy közösséget. Mindezek ellenére érvelésem során azt kívánom bizonyítani, hogy Rorty argumentatív stratégiái nagy mértékben „normalizáló” szándékot sejtetnek, amelyet az abnormális diszkurzus valorizálása leplez.

A párbeszéd trópusát vizsgálva amellet érvelek, hogy Rorty nemcsak tartózkodik az abnormális diszkurzussal asszociálható retorikai innovációtól, hanem gyakran ő maga szolgál komplex filozófiai vagy elméleti absztrakciók „pragmatizált” újrleírásával. Ilyen esetekben viszont—a költői innovációval szemben—az újrleírás célja a demisztifikáció, vagyis az, hogy egy erősen specializált diszkurzus terminológiája egy professzionális akadémiai közösség szűk határain kívül is elérhetővé és érthetővé váljon. Ez a törekvés tökéletesen összegyeztethető a konverzációs tér maximalizálásával—amely Rorty számára mindenképpen elérendő célként tételeződik—, de azt is látnunk kell, hogy minél nagyobb és befogadóbb ez a tér, annál nagyobb szükség van egy (szigorúan kuhn-i értelemben vett) „normalitást” képező alapra ahhoz, hogy a párbeszéd ne hiúsuljon meg, azaz valamiféle kölcsönös megértés megvalósulhasson. Ebben a tekintetben viszont az abnormális diszkurzus vagy az irónia képviselői könnyen kiszorulhatnak a párbeszédből.

Ez a normalizáló törekvés összhangban áll Rorty liberális demokratikus meggyőződésével is, nem csak azért, mert a kommunikáció szabadsága egyik alapvető értékmérője a liberális demokráciáknak, hanem azért is, mert szerinte a demokratikus politikai gyakorlat—hasonlóan a párbeszédhez—nem igényel absztrakt filozófiai vagy elméleti megalapozást. A demokratikus berendezkedés létrehozásához és fenntartásához bonyolult elméletek helyett gyakorlat-központú diszpozíció szükséges, amely lehetővé teszi, hogy a politikai igények és érdekek széles körben érthető nyelven artikulálódhassanak—más szóval, a demokratikus politikának *normál* diszkurzusként kell

² Rorty ezt a fogalmat Kuhn „forradalmi tudomány” fogalmának mintájára használja.

funkcionálnia. A normalitás elsődlegességét Rorty morálfilozófiájának egyik alapgondolata is igazolni látszik, amely szerint (nem deontológiai értelemben vett) erkölcsi kötelességünk nem abban áll, hogy valamiféle metafizikai esszenciát fedezzünk fel a másokban, hanem abban, hogy minél több olyan közös pontot találjunk az én és a másik között, amely erősítheti a másik iránt érzett szolidaritást. Ez Rorty szerint úgy érhető el, ha fokozatosan és tudatosan tágítjuk annak a közösségnek a határait, amelybe tartózonak véljük magunkat, és ennek egy lehetséges módja, ha kommunikációs terünket minél inkább kiszélesítjük.

Annak a jelentősége, hogy Rorty politikai és morális értelemben privilegizálja a széles alapokon nyugvó kulturális párbeszédet, akkor válik láthatóvá, ha ezt a tényt összevetjük az abnormális diszkurzusok primátusát hirdető retorikájával. Az adott abnormális diszkurzus vagy annak bármilyen megnyilvánulása csak akkor lehet hatással egy közösség akár egyetlen tagjára is, csak akkor idézhet elő változásokat az adott személy(ek), vagy az egész közösség végső szótárában, ha jelen van egy hatalommal felruházott nyelvi közösség, amely rendelkezhet az abnormális megnyilvánulások sorsa felett. Más szóval, az abnormális diszkurzus abnormalitása csak addig terjedhet, ameddig az adott közösség normál diszkurzusa ezt lehetővé teszi. Rorty filozófiájában tehát a radikális másság vagy a szubverzió már mindig is csak a politikailag és morálisan privilegizált közösség felügyelete mellett és kontrollja alatt valósulhat(na) meg.

A dolgozat második fejezetében Rorty iróniafogalmát a párbeszéd-metaforikában felsejlő autoritatív szándék megvalósításának eszközeként értelmezem. Ebben a tekintetben az irónia funkciója az, hogy biztosítsa a konverzációs térben zajló párbeszédnek normalitását, mégpedig kétféle módon: jelölheti az irónia (1) azt a radikális nominalizmust (nyelvi antiesszencializmust), amely lehetővé teszi Rorty diszkurzusának állandó metaszinten való működtetését; illetve (2) a teljesen magánjellegűvé tett önteremtés egy eszközét, amely—épp magánjellegénél fogva—kizáródik a kulturális/politikai párbeszédnek „publikus” fórumaiból. Előbbi értelemben az irónia a szókratészi metódushoz hasonlatos, amely állításomat Rorty Hilary Putnam-el és Barry Allen-el folytatott „meta-metafilozófiai” párbeszédének vizsgálatával igyekszem igazolni. A magánjellegű irónia (*private irony*) fogalmának bevezetésével pedig Rorty lehetőséget teremt az adott közösség által elfogadott normál diszkurzus határainak

kijelölésére, azaz a normalitás további fenntartására. Ily módon a „magán-” előtag bármilyen jelenségre vagy megnyilvánulásra vonatkoztatható, amelynek potenciális veszélyeitől meg kell óvni az adott normál diszkurzust.

A harmadik és a negyedik fejezetben konkrét metafizikai illetve politikai kontextusban vizsgálom Rorty retorikai stratégiáinak normalizáló működését. Két olyan diszkurzussal folytatott párbeszédre fókuszálok, amelyek—más-más okokból—radikálisan különböznek a pragmatista beszédmódtól: a derridai dekonstrukcióra és a vallásra. A két diszkurzus között Rorty azon sokat vitatott nézete teremti meg a közös nevezőt, mely szerint az abnormális diszkurzusok (mint a dekonstrukció) vagy egyéni hitek (mint a vallásos hit) komoly szerepet játszhatnak a privát önteremtésben, de irrelevánsak—ha nem egyenesen veszélyesek—a „közsféra” diszkurzív gyakorlataira nézve. Rorty retorikája mindkét esetben érdekes kettősséget mutat: egyrészt megpróbál eleget tenni annak a liberális demokratikus kötelezettségnek, hogy mind a dekonstrukció, mind a vallás számára helyet biztosítson a diszkurzív térben, de ennek a helynek a kijelölése szükségszerűen autoritatív gesztus. Mivel a pragmatikus meggyőződés nem összeegyeztethető az ezen diszkurzusokban fellelhető vélt vagy valós, implicit vagy explicit metafizikus/esszencialista tartalommal, Rorty igyekszik mindkettőt egy marginalizált diszkurzív térben pozicionálni.

Rorty csak a magánjellegű ironia megnyilvánulásaként tudja értelmezni és elfogadni a derridai dekonstrukciót, ezzel egyben meg is fosztva azt filozófiai és potenciális politikai jelentőségétől. Derrida-értelmezéseiből ezenkívül az is kiolvasható, hogy szerinte a dekonstrukció túlságosan absztrakt ahhoz, hogy hatásos kritikája lehessen a nyugati metafizikának. Ezáltal Rorty pragmatizáló/normalizáló interpretációja nemcsak megfosztja a dekonstrukciót a metafizika-kritikai funkciójától, hanem—mintegy pragmatista monopóliumként—egyben ki is sajátítja a metafizikáról való beszéd jogát.

Hasonlóképpen érvel a vallás esetében is: ateizmusa ellenére Rorty nemcsak hogy elfogadja a vallást mint a privát önteremtés lehetséges módját, de nem hajlandó azonosulni azzal a tétellel sem, mely szerint a vallásos hit episztemológiailag kevésbé adekvát mint a racionalitás. Ugyanakkor kiköti, hogy vallásos érveléseknek nincs helye a demokratikus közösség által intézményesített szekularizált fórumokon. Ezáltal azonban lényegében visszaállítja a hit és racionalitás dichotómiáját, ahol is az utóbbi

„pragmatizált” formában, a szekuláris liberális demokrácia normál diszkurzusának képében tér vissza.

A dolgozat fő címe utalás a *Philosophy and the Mirror of Nature* második fejezetében szereplő sci-fi példázatra. Az “Antipódok” képzeletbeli emberszabású értelmes földönkívüliek, akik a földihez hasonló kultúrát hoztak létre. Van filozófiájuk, de annak szótárából hiányzik az „elme” (*mind*) fogalma, ezen oknál fogva a Földről bolygójukra látogató analitikus filozófusokkal megkísérelt párbeszédük meghiúsul. Mivel utóbbiak nem hajlandók elfogadni, hogy elme nélkül is élhetnek értelmes lények, megpróbálják saját analitikus elmefilozófiai szótáruk terminusaival leírni az Antipódokat, de semmilyen megdönthetetlen bizonyítékkal nem tudnak előállni az idegen lények elméjének létezésére vonatkozóan. Az “Antipód párbeszéd” tehát “meghiúsult párbeszédre” utal, ironikus módon épp abban a könyvben, amelynek záró része a kommunikáció fenntartásának morális kötelességéről szól. A mini történet azonban akarva akaratlanul azt illusztrálja, hogyan juthat a kommunikáció zsákutcába akkor, ha egy párbeszéd egyik résztvevője—abbéli meggyőződésében, hogy az ő diszkurzusa fölülrhatja a másikat—megpróbálja a saját terminusaival leírni a beszélgetőpartnert. Az illusztráció elsődleges célja az analitikus filozófia privilegizált fogalmainak megkérdőjelezése, ugyanakkor implicit módon fölveti a kommunikáció, az etika és az autoritás összefüggésének kérdését, amely tézisem szempontjából hangsúlyozottan releváns.

2. Alkalmazott módszerek

Bár a disszertáció egy filozófusi életmű egyes elemeire koncentrál, maga az argumentum mégsem tekinthető szigorúan véve filozófiainak abban az értelemben, hogy nem tesz kísérletet Rorty műveinek konceptuális elemzésére az analitikus hagyomány, a kontinentális filozófia vagy a pragmatizmus felől. A dolgozat nem tekinti feladatának azt sem, hogy átfogó képet adjon Rorty filozófiai munkásságáról, ezért semmiképpen sem tekinthető filozófiatörténeti kontribúciónak. Ehelyett Rorty neopragmatista diszkurzusának retorikai dimenzióit vizsgálva, az életmű egy részének olvasatát kísérli

meg specifikus szempontok alapján. Az értekezés kritikai elemzés formáját ölti, de nem célja, hogy kétségbe vonja Rorty filozófiai pozíciójának érvényességét. Épp ellenkezőleg: elemzésem logikáját és retorikáját teljes mértékben meghatározza a Rorty neopragmatizmusával való alapvető azonosulás, különös tekintettel annak radikálisan antiesszencialista vonásaira. Ebben a tekintetben a dolgozat célja inkább az, hogy saját diszkurzusának premisszáit felől olvassa Rortyt, adoptálva gondolkodásának és nyelvezetének azt a vonását, amely inkább a szókratikus interdiszciplináris közvetítőt, mintsem az akadémikus filozófust jellemzi.

Elemzésem fő forrásai: Rorty két monográfiája, a *Philosophy and the Mirror of Nature* és a *Contingency, Irony, and Solidarity* [Esetlegesség, irónia és szolidaritás] (1989); a *Philosophical Papers* (1991-2007) négy kötete; a *Consequences of Pragmatism* [A pragmatizmus következményei] (1982) és a *Philosophy and Social Hope* [Filozófia és társadalmi remény] (1999), ezen kívül számos tanulmány, esszé, és vitaanyag, amelyek különféle folyóiratokban és szöveggyűjteményekben jelentek meg. Bár konceptuális értelemben a szövegekről adott olvasatom hordoz egyfajta dekonstruktív szemléletet, retorikájában nem követi a posztstrukturalista kritikával asszociált szorosolvasás módszerét.

Mivel a párbeszéd fogalma tézisem szempontjából központi jelentőségű, az argumentum megkülönböztetett hangsúlyt fektet a Rorty és más filozófusok vagy teoretikusok (Hilary Putnam, Barry Allen, Christopher Norris) között zajlott viták megjelenítésére. A dolgozat egyik alfejezetében azonban olyan vitát is tárgyalok, amely nem kapcsolódik szorosan Rorty életművéhez: Stanley Fish és Richard J. Neuhaus párbeszédéről van szó, ahol Fish—megalapozáselv-ellenességét tekintve—adekvát módon reprezentálja Rorty vonatkozó nézeteit.

3. A disszertáció eredményeinek felsorolása

A disszertációban kontribúcióként megjelenő argumentumok az alábbi négy pontban foglalhatók össze:

(1) Állításom szerint a „párbeszéd” és az „irónia” metaforikája Rorty metafilozófiai és politikai diszkurzusának komplementer elemei. A párbeszéd kuhni értelemben vett „normál” diszkurzív térben jöhet létre, ahol a normál működés mindig egy adott közösség által legitimált konszenzus függvénye. Mivel Rorty saját diszkurzusának retorikája normalizáló tendenciákat mutat, az irónia fogalmának bevezetése értelmezhető a diszkurzív kontroll megvalósításának eszközeként, amelynek funkciója a normalitás határainak kijelölése az adott párbeszédben/diszkurzusban.

(2) A filozófiában a párbeszéd-modell adoptálása egy diszciplináris sajátosságokat nélkülöző, „deprofesszionalizált” diszkurzus létrejöttét eredményezné. Ily módon Rorty víziója az „emberiség párbeszédének” megvalósulásáról olvasható úgy is, mint a lehető legszélesebb konszenzuális alapokon nyugvó (normál) diszkurzus létrehozásának utópiája. Egy ilyesfajta diszkurzus azért lehet kívánatos, mert—épp nyitottságánál fogva—kisebb a veszélye annak, hogy homályos (kvázi-)metafizikus metaforikákba zárkózzon. Ehhez szorosan kapcsolódóan állítható, hogy amennyiben Rorty nemcsak teoretizálja, hanem „gyakorolja” is az iróniát, úgy az nem a magánjellegű önteremtést célozza, hanem azt, hogy más diszkurzusokhoz képest metapozícióba helyezze magát.

(3) Rorty Derrida olvasatát vizsgálva érintem az elméletek közötti összemérhetőség kérdéskörét, a dekonstrukció és a pragmatizmus viszonyának taglalásán keresztül. Bár a két filozófiai gondolkodásmód antimetafizikus irányultságánál fogva rokon jegyeket mutat, retorikájuk között áthidalhatatlannak tűnő szakadék tátong. Rorty radikálisan nominalista (wittgenstein-i/davidson-i) nyelvfelfogása lehetetlenné teszi számára a dekonstruktív elemzési módokkal való azonosulást és ugyanezért problematikus az ő

saját szövegeinek dekonstruktív olvasata is. A dekonstrukció és a pragmatizmus között egyfajta „elméleti patthelyzet” alakul ki, mivel az egyik szempontjából a másik a metafizikába való „visszacsúsztást” példázza, és fordítva.

(4) Általánosabb szinten a disszertáció Rorty retorikáját vizsgálja. Az argumentumot megalapozó kérdés az volt, hogy vajon Rorty szövegeinek megtévesztő retorikai áttetszősége mennyiben határozza meg filozófiai látásmódjának lényegét. Szövegeiben Rorty leggyakrabban az újraleírás stratégiájához folyamodik, azaz a legkülönbözőbb diszkurzusok pragmatikus alapon történő rekontextualizációját hajtja végre. Újraleírása tárgyát egy pragmatikus narratívába foglalja, tekintet nélkül arra, hogy az mennyiben képes vagy hajlandó azonosulni ennek a narratívának az alapfeltevéseivel és a retorikájával. A dolgozatban tárgyalt diszkurzív autoritás tehát Rorty azon meggyőződéséből fakad, hogy az újraleírásait megalapozó antiesszencialista premisszák helyesek és jogosak. „Ironistaként” Rortynak talán vannak kételyei afelől, hogy vajon a megfelelő végső szótárt használja-e, de úgy tűnik ezek a kételyek sohasem írhatják fölül a szótáron *belül* formálódó meggyőződéseket.

4. A disszertáció tárgykörében megjelent és megjelenésre elfogadott publikációk

1. "In the Wake of the Lost Grail: Thomas Pynchon's *The Crying of Lot 49* as Anti-Parsifal?" *Hungarian Journal of English and American Studies (HJEAS)* 4.1-2 (1998): 307-31.
2. "The Requiem of Irony: On Leonard Bernstein's Kaddish Symphony." Proceedings of "Multicultural Challenge in American Culture/Hemingway Centennial." Eger: Eszterházy Károly Tanárképző Főiskola, 1999. 54-63.
3. "Tangled Hierarchies: Postmodern Fiction vs. Deconstruction." *HJEAS* 6.2 (2000): 91-110.
4. "Az elveszett Grál nyomában, avagy Thomas Pynchon anti-Parsifalja: A 49-es tétel kiáltása." *Filológiai Közlöny* 41.3-4 (2000): 105-26.
5. "An Interview with Jonathan Culler." *HJEAS* 8.2 (2002): 59-71.
6. "Kód és Rettetés: Csató Péter." *Hat vita*. Szerk. Zelei Miklós et al. Budapest: Platón, 2005. 282-87.

Megjelenés előtt

"Sacredness and Interpretability: The Case of Melville's 'Bartleby the Scrivener.'" *Imaginaires* 13 (Reims-i Egyetem, Franciaország)